

गोतमो राहूगणः। १-३ वैद्युतोऽग्निः शुद्धाग्निर्वा, ४-१२ अग्निः। १-३ त्रिष्टुप्, ४-६ उष्णिक्, ७-१२ गायत्री

गोतमो राहूगणः।

हिरण्यकेशो रजसो विसारेऽहिर्धुनिर्वात इव ध्रजीमान्।

शुचिभ्राजा उषसो नवेदा यशस्वतीरपस्युवो न सत्याः ॥ १.०७९.०१

हिरण्यकेशः- हिरण्यज्वालः। रजसः- उदकस्य चित्ताधारशक्तिप्रवाहस्येत्याध्यात्मिके। विसारे- सरणे सरणाय। अहिर्धुनिः- मेघानां जडप्रतीकानां कम्पयिता। वात इव- वायुरिव। ध्रजीमान्- गतिमान्। ध्रज गतौ। शुचिभ्राजाः- शुद्धदीप्तिः। उषसो नवेदाः- ज्ञानोदयदेवताया ज्ञाता। अयं शब्दो मेधाविनामसु पठितः। यशस्वतीः- कीर्तिमत्यः। अपस्युवः- उदकोपलक्षितजीवनशक्तिप्रवाहकामाः। सत्याः- सत्यात्मका भावनाः। न- इव। स्थितः ॥१॥

आ ते सुपर्णा अमिनन्त एवैः कृष्णो नोनाव वृषभो यदीदम्।

शिवाभिर्न स्मयमानाभिरागात्पतन्ति मिहः स्तनयन्त्यभ्रा ॥ १.०७९.०२

ते- तव। सुपर्णाः- शोभनपतनाः शक्तयः धूमाः। आ- शास्त्रोक्तप्रकारेण हविषोद्धृतैः। एवैः- स्वोद्गमनैः। अमिनन्त- मेघं बिभ्रुः। मीज् हिंसायाम्। यदि- यदा। इदम्- एतत्कार्यं संपन्नं भवति तदा। कृष्णः- श्यामलवर्णो धूमेनाकृष्टः। वृषभः- वर्षको मेघः। नोनाव- ननाद। स्मयमानाभिर्न- स्मितसंपन्नाभिरिव। शिवाभिः- मङ्गलाभिरद्भिः। आगात्- पर्जन्य अगमत्। मिहः- उदकानि। पतन्ति। अभ्रा- मेघाः। स्तनयन्ति- गर्जन्ति ॥२॥

यदीमृतस्य पर्यसा पियानो नयन्नृतस्य पथिभी रजिष्ठैः।

अर्यमा मित्रो वरुणः परिज्मा त्वचं पृञ्चन्त्युपरस्य योनौ ॥ १.०७९.०३

यत्- यदा । ईम्- अयमग्निः । ऋतस्य- प्रकृतिनियतेः । पयसा- सारभूतेनोदकेन । पियानः- जगदाप्यायमानः । ऋतस्य- प्रकृतिनियतेः । रजिष्ठैः- ऋजुतमैः । पथिभिः- मार्गैः । नयन्- उपासकं नयन् भवति तदा । अर्यमा- औदार्यदेवता । मित्रः- स्नेहदेवता । वरुणः- ऋतदेवता । परिज्मा- परितो गन्ता वायुः प्राणदेवता । उपरस्य- मेघस्य । योनौ- वृष्ट्युत्पादकस्थाने । त्वचम्- उदकाच्छादकम् । पृञ्चन्ति- स्वशक्तिभिः संयोज्योद्धाटयन्ति । आध्यात्मिके तु एता देवताः स्वशक्तीः मेघोपलक्षितजडेन संयोज्योद्धाटय उदकोपलक्षितजीवाधारशक्तीः प्रवाहयन्ति ॥३॥

अग्ने वाजस्य गोमत ईशानः सहसो यहो । अस्मे धेहि जातवेदो महि श्रवः ॥ १.०७९.०४

अग्ने- सर्वभूतहितरत्युद्भूतसङ्कल्प । वाजस्य- गतेः । गोमतः- चिद्रश्मियुक्तस्य जडोपलक्षितमेघस्य । ईशानः- ईशानशील इन्द्रभूत । सहसः- सहनशीलस्य । यहो- सूनो । जातवेदः- जातविद्य । अस्मे- अस्मासु । महि- महतीम् । श्रवः- चिदाकाशस्थगोचरां श्रुतिम् । धेहि- धारय ॥४॥

स इधानो वसुष्कविरग्निरीळैन्यो गिरा । रेवदस्मभ्यं पुर्वणीक दीदिहि ॥ १.०७९.०५

सः । अग्निः । इधानः- दीप्तः । जिहन्धी दीप्तौ । वसुः- निवासयिता । कविः- क्रान्तदर्शी । गिरा- मन्त्रेण । ईळैन्यः- स्तोतव्यः । पुर्वणीक- बहुमुख । अस्मभ्यम्- अस्माकम् । रेवत्- दानयोग्यधनम् । दीदिहि- उद्दीपय ॥५॥

क्षपो राजन्नुत त्मनाग्ने वस्तोरुतोषसः । स तिग्मजम्भ रक्षसो दह प्रति ॥ १.०७९.०६

उत- अपि च । राजन् । तिग्मजम्भ- तीक्ष्णमुख । अग्ने । वस्तोरुषसः- दिवारात्रम् । रक्षसः । त्मना-
अध्यात्मवीर्येण । क्षपः- बाधस्व । प्रति- प्रत्येकम् । दह ॥६॥

अवा नो अग्न ऊतिभिर्गायत्रस्य प्रभर्मणि । विश्वासु धीषु वन्द्य ॥ १.०७९.०७

विश्वासु- सर्वासु । धीषु- धारणासु । वन्द्य- वन्दनीय । सर्वाणि ध्यानानि सर्वभूतहितसङ्कल्पेनैव
सफलानि भवन्ति । गायत्रस्य- गायन्तं त्रातुः साम्नः । प्रभर्मणि- प्रभरणे । ऊतिभिः- रक्षाशक्तिभिः ।
नः- अस्मान् । अव- रक्ष ॥७॥

आ नो अग्ने रयिं भर सत्रासाहं वरेण्यम् । विश्वासु पृत्सु दुष्टरम् ॥ १.०७९.०८

नः- अस्माकम् । अग्ने । सत्रासाहम्- युगपदेव सहनशीलम् । वरेण्यम्- वरणीयम् । विश्वासु-
सर्वेषु । पृत्सु- वृष्ट्यावारकैर्जनितयुद्धेषु । दुष्टरम्- तर्तुं जेतुं वा अशक्यम् । रयिम्- बलाख्यधनम् ।
आ भर ॥८॥

आ नो अग्ने सुचेतुना रयिं विश्वायुपोषसम् । मर्डीकं धेहि जीवसे ॥ १.०७९.०९

अग्ने । नः- अस्मभ्यम् । विश्वायुपोषसम्- सर्वेषामायुषां पोषकम् । मर्डीकम्- आनन्दमयम् ।
रयिम्- धनम् । सुचेतुना- शोभनज्ञानेन । चिति संज्ञाने । जीवसे- उज्जीवनाय । आ-
समन्ताच्छास्त्रमर्यादया वा । धेहि- धारय ॥९॥

प्र पूतास्तिग्मशोचिषे वाचो गोतमाग्नये । भरस्व सुम्नयुर्गिरः ॥ १.०७९.१०

सुम्नयुः- सुखेच्छुः सन् । गोतम- अतिशयेन चिद्रश्मियुक्तोपासक । अग्नये- सर्वभूतहितक्रतवे ।
तिग्मशोचिषे- तीक्ष्णदीप्तियुक्ताय । पूताः- पवित्राः । वाचः- ऋचः । गिरः- सामानि । प्र भरस्व-
प्रकर्षेण संपादय ॥१०॥

यो नो अग्नेऽभिदासत्यन्ति दूरे पदीष्ट सः। अस्माकमिद्वधे भव ॥ १.०७९.११

अग्ने । यः । नः- अस्मान् । अन्ति- अन्तिकात् । दूरे- दूराद्वा । अभिदासति- उपक्षपयति । सः ।
पदीष्ट- पततु । अस्माकम्- नः । वृधे- वर्धनाय । इत्- एव । भव ॥११ ॥

सहस्राक्षो विचर्षणिर्ग्री रक्षांसि सेधति। होता गृणीत उक्थ्यः ॥ १.०७९.१२

सहस्राक्षः- सर्वदर्शकः । विचर्षणिः- विवेकी । अग्निः । रक्षांसि । सेधति- निषेधति । होता-
देवाह्वाताचार्यः । उक्थ्यः- स्तुत्यः । गृणीते- देवानस्मदर्थं स्तौति ॥१२ ॥